

12. JAK POZNAT, JAKÉ JE KLIMA TŘÍDY

TÉMA: KLIMA TŘÍDY

Anotace

Mluvíme-li o třídním klimatu, máme na mysli náladu, atmosféru a vztahy mezi dětmi ve třídě nebo mezi třídním kolektivem a pedagogy. Příjemné, pozitivní, na společnou práci zaměřené klima má do velké míry vliv na efektivnější osvojování učiva. V podstatě všichni vyučující (nejvíce pak třídní učitelé) neustále sledují třídní klima a usilují o to, aby bylo co nejpříjemnější pro všechny. Ve třídách, které navštěvují sociálně znevýhodněné děti, může mít skupinová dynamika specifický náboj. V dětském kolektivu se může jakákoliv odlišnost stát příčinou konfliktu, problematické chování se přitom může objevit i ve zdánlivě bezproblémové třídě. Prvním krokem k prevenci i řešení konfliktů je diagnostika třídního klimatu. Zjistit, jaké je klima ve třídě, může učitel nejen každodenním kontaktem s dětmi, ale i standardizovanými metodami. Tyto poznatky pak umožní zvolit nejvhodnější postupy k řešení problému.

Praxe

Odišnost a jinakost ve třídě

Už na prvním stupni základní školy děti vnímají odlišnosti jiné etnické skupiny nebo „společenské třídy“. Na chvostu třídy bývají děti chudší, děti cizinců, děti jiných minoritních skupin, i když to samozřejmě nemusí být pravidlem. Že něco není úplně v pořádku, poznáme už podle toho, že dítě nemá ve třídě kamarády, o přestávkách je samo nebo se zdržuje v blízkosti učitele, je častým terčem posměchu, nezapojuje se do skupinového dění, škola jej příliš nebaví.

TIP

Více informací o sociálním klimatu ve školních kolektivech najdete ve sbornících Ježek, S. (ed.). Sociální klima školy I., II., III. Brno 2003, 2004, 2005.

Zdravé třídní klima znamená především to, že se každé dítě cítí ve třídě příjemně a není mu ubližováno (nemyšleno pouze fyzicky). Jediným řešením je prevence. Každý kolektiv je živým organismem, který se vyvíjí, a pouze systematická práce se vztahy ve třídě může mít za výsledek „prima partu“. V případě, že se se třídou nepracuje, může vést vyhocení vztahů k šikaně. Doporučovány jsou pravidelné třídnické hodiny a práce v kruhu. Záleží ale na každém učiteli, zda se klimatem třídy takto otevřeně zabývá. I bez třídnických hodin dokáže učitel vytvořit bezpečné prostředí pro všechny.

Co pomáhá:

- **Mějme oči otevřené.** Všimějme si, co se kde děje, kdo si s kým hraje o přestávkách, co si mezi sebou děti povídají, s kým tvoří dvojice nebo skupinky, jak si ve třídě pomáhají.
- **Mluvme s dětmi.** Najít si chvílku na nezávaznou konverzaci je často v každodenním školním režimu velmi těžké. Přesto to zkusme. Z běžného neformálního rozhovoru můžeme vyzískat nejvíce. Cílem není soustředit se jen na potíže, ale i na radosti – co se dětem ve třídě líbí, co se jim ve vztazích daří, s čím jsou spokojené.
- **Věnujme pozornost rovnoměrně.** Sami pro sebe si zhodnoťme, zda je ve třídě dítě (děti), které „máme méně rádi“. Děti jsou jako lakmusové papírky a cítí, když někoho přehlízíme. Věnujme pozornost všem rovnoměrně.
- **Nepodceňujme stížnosti.** Každou stížnost od dětí (ač se nám může zdát jako prkotina) chápejme jako důležitou a věnujme jí pozornost. Vyslechněme dítě se zájmem a empaticky a snažme se společnými silami (i s celým třídním kolektivem) najít všem vyhovující řešení. Po čase se přesvědčme, jestli se společný plán podařil a potíže jsou pryč.
- **Nezapomínejme se smát.** Smějme se společně s dětmi. Čas od času připravme dětem nějakou vtipnou hru.
- **Plánujme společně.** Naše představy o příjemné atmosféře ve třídě zkusme prolnout s představami dětí.
- **Chvalme se.** Chvalme děti často, oprávněně a snažme se u každého najít něco, co pochvalu zaslouží. Sami se nechme od dětí pochválit. Naučme děti chválit jeden druhého – jmenovitě, adresně a konkrétně. Důležité je, aby pochvala byla slyšena a vyslyšena. Ideální je, když přítom děti sedí v kruhu.

TIP

Pochvaly jsou často velmi obecné, neadresné a pro děti nic neříkající: Simona říká: „Mně se na Tomášovi líbí, že pomáhá ostatním dětem.“ Naučme děti pochvalám: Simona říká: „Tomáši, líbilo se mi na tobě, jak jsi dnes ráno v šatně pomohl Matoušovi zavázat tkaničky.“ Více o pochvale viz karta 4 Jak motivovat znevýhodněného žáka.

Konflikt přišel

Jak řešit případné konflikty ve třídě? Děti se posmívají za chudobu nebo za etnický původ. Jak se k tomu postavit? Do jaké míry to řešit nebo nechat být a jaké prostředky či slova volit?

Co pomáhá:

- **Rozhovor.** Nejvhodnější metoda, jak se dopátrat osobního výkladu situace dítěte. Měl by být veden ohleduplně, bez odsuzování a tvrdých výroků na adresu ostatních. V rozhovoru se soustředíme na současnou situaci a současný problém, nediskutujeme vlastnosti dítěte ani dřívější situace jeho sociálního chování, aby u něj nevznikl dojem, že mu nejsme ochotni pomoci.
- **Naslouchejme aktivně.** S vidinou vlastního řešení a v touze po rychlém nalezení východiska často nevnímáme, co vlastně děti o dané situaci říkají. Vyjednávejme s ohledem na zájmy všech zúčastněných stran. Snažme se poznat a pochopit, jak vnímají a prožívají problém všichni zúčastnění, jaké potřeby stojí za jejich názory.
- **Konflikt nemusím vyřešit sám/sama.** Angažujeme žáky do řešení problémů ve třídě, a rozvíjeme tak jejich sebepoznání a zodpovědnost. Navrhneme alternativy vhodnějšího chování a společně nalézáme řešení pro obě strany.
- **Konflikt nemusíme vyřešit teď hned.** Ujistíme zúčastněné, že o konfliktu víme. Když se nám dítě s potíží svěří, ujistíme jej, že problému rozumíme, že si vážíme toho, že nám o situaci řeklo, a že ji společnými silami vyřešíme. Nebojme se přiznat, že momentálně nevíme, jak se situaci postavit, což ovšem neznamená, že se tomu nebudeme věnovat. Bezprostřední řešení konfliktů výrazně ovlivňuje atmosféra ve třídě. Nedostatek času, negativní emoce žáků a učitelovy emoční stavy mohou vést ke zkratkovitému jednání a zabránit odhalení skutečných příčin konfliktu. Bezprostřední řešení vede spíše k odstranění nežádoucí situace než její příčiny. Často nevhodně užívanými prostředky jsou sankce, domluvy, výzvy, poučování a výhružky. Řešení konfliktů s časovým odstupem naopak vede k objektivnějšímu pohledu, umožňuje vybavit si souvislosti vzniku a počáteční průběh konfliktu bez bezprostředních emočních prožitků. Poskytneme si dostatek času na interpretaci situace, promyšlení a volbu opatření.
- **Obraťme se na své kolegy.** Sdílejme konfliktní situaci s kolegy. Třeba se s obdobným problémem již setkali a mají návod, jak ho vyřešit. Nechme se obohatit různými pohledy. Když si nevíme rady, nebojme se kontaktovat odborníky.

Diagnostika třídního klimatu

O diagnostice třídního klimatu mluvíme tehdy, když chceme změřit – kvantifikovat nebo kvalifikovat – vzájemné vztahy mezi žáky. Diagnostika nám napomůže přesněji určit obtíže, kritické a zdravé vztahy, to, jakým způsobem a kde je třeba začít intervenovat. Na základě výsledků usoudíme, zda vůbec a jak vztahy řešit. Cílem diagnostiky je zmapovat situaci v kolektivu žáků. Důvody pro zmapování vztahů jsou různorodé. Nejčastěji je pedagogové využívají, když se v třídním kolektivu začnou objevovat konflikty, náznaky nezdravých vztahů nebo šikany.

Podrobnější informace o diagnostických metodách může poskytnout také školní metodik prevence nebo metodik prevence v pedagogicko-psychologické poradně.

TIP

Standardizované metody představují především dotazníky. K dispozici je široká škála podkladů od obecnějšího zaměření po sledování konkrétních jevů.

Nejčastěji jsou pro školní kolektivy používány dotazníky:

- **Dotazník D-1, D-2 (Doležal)** je vhodný pro druhý stupeň základní školy a především pro diagnostiku počínajících fází šikany. Výsledkem je 32 indexů dětí, se kterými je možné připravit účinnou intervenci ve třídě.
- **Dotazník MCI (Fraser)** je určen pro žáky 3.–7. ročníků a zjišťuje pohled dětí na svou třídu. Jeho nespornou výhodou je rychlá administrace a rychlé vyhodnocení. Neoznačuje však konkrétní preference dětí ve třídě.
- **Dotazník CES (Mareš)** sledující sociální klima ve třídě vychází z předchozího dotazníku MCI, porovnává mínění dětí a pedagogů o situaci ve třídě. Učitele pojímá jako centrální postavu klimatu školní třídy.
- **Dotazník DSA (Juhás)** zaměřený na sociální adaptaci I. a 2. tříd ZŠ je vhodný pro zjišťování toho, jak se dítě cítí ve třídě akceptováno druhými. Je však určen výhradně psychologům.
- **SO-RA-D (Hrabal)** vychází z morenovské sociometrie. Zkoumá preference dětí, sympatie a atraktivitu. Je snadný pro zadání i pro vyhodnocení (je možné i pomocí sociogramu).
- **Dotazník B-4 a B-3 (Braun)** je určen pro žáky ZŠ. Staví proti sobě kladné a záporné body z preferencí ve třídě a zároveň sonduje spokojenost dítěte se třídou. Vyhodnocuje se kvalitativně i kvantitativně, což umožňuje srovnání tříd v jedné škole.
- **SOCIOKLIMA (Mikulková)** je metodou on-line mapování vztahů ve třídě. Jde o obrázkový i textový dotazník specifických sociálních rolí, mapování tendencí třídy a vztahu k autoritám.

Diagnostiku je třeba vnímat jako užitečný nástroj, který nám umožní lepší orientaci v problému. Je na ni však třeba navázat dalšími postupy práce se třídou tak, aby získané diagnostické údaje skutečně napomohly zkvalitnění práce s třídním kolektivem.

Proč diagnostikujeme?

Potřebujeme se lépe zorientovat ve skupinovém dění. Potřebujeme potvrdit

či vyvrátit naše domněnky. Potřebujeme získat validní údaje o třídním kolektivu, které nám umožní zvolit vhodné postupy pro řešení problémů.

Kdo diagnostikuje?

Standardizované metody nejčastěji využívají externí organizace: pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče, nestátní neziskové organizace. Diagnostika třídního kolektivu je týmovou prací. Minimálně vyhodnocování výsledků je vhodné konzultovat v týmu, aby nedocházelo ke zkresleným závěrům.

Jak diagnostikujeme?

K diagnostice využíváme zmíněných nástrojů, pedagogické citlivosti a taktu. Je vhodné, když se závěry diagnostiky třídního kolektivu neopírají pouze o výsledky jednoho šetření, ale jsou souhrnem několika na sobě nezávislých procesů – pozorování, rozhovorů, standardizovaného dotazníku apod.

Kde diagnostikujeme?

Jaké prostředí vybereme, abychom zjistili co nejvíce? Běžně se diagnostikuje ve třídě v rámci vyučování nebo třeba na vícedenních školních výletech. Někdy probíhá diagnostika v poradenských zařízeních.

TIP

Více o diagnostice klimatu ve třídě najdete například na <http://www.diagnosti-kaskol.cz> nebo http://www.pppuk.cz/soubory/decin_dst.pdf.

Kdy diagnostikujeme?

Důležité je správné načasování. Ideální je, když jsou přítomni všichni žáci a jsou dostatečně motivováni se diagnostiky účastnit. Důležité je též zvážit načasování v průběhu školního roku a v průběhu školního dne. Obzvláště náročnější standardizované dotazníky vyžadují vyšší míru pozornosti a soustředění. Ke zvážení také zůstává, kdy eventuálně diagnostiku třídy zopakovat, a zjistit tak efektivitu podpurných opatření v třídním kolektivu po diagnostice první.

Průběh diagnostiky

1. Příprava podkladů – výběr vhodné diagnostické metody je prvním krokem k efektivnímu měření.

2. Příprava žáků, potažmo rodičů – při sběru dat standardizovaným dotazníkem je nutný informovaný souhlas rodičů. Pozornost by se měla též věnovat

motivaci dětí a dostatečnému vysvětlení důvodů diagnostiky a následných kroků – kdo bude s výsledky seznámen, co se bude dít ve třídě, zda se bude diagnostika opakovat.

3. **Zadání** – standardizované diagnostické metody se řídí přesným zadáním. U nestandardizovaných metod záleží na pedagogickém citu a taktu. Diagnostika by neměla probíhat anonymně.

4. **Vyhodnocení** – obdobně jako u zadání mají standardizované metody přesné postupy i pro vyhodnocení. Se získanými informacemi musíme pracovat maximálně citlivě, veškeré údaje jsou důvěrné. Seznámení s výsledky je třeba provádět rovněž velmi citlivě jak ve vztahu k dětem, tak ve vztahu k ostatním vyučujícím. Děti budou na výsledky zvědavé – na tyto informace mají bezpochyby nárok. Je však důležité zvážit, jaké informace dětem a jejich pedagogům poskytneme. Není od věci vybrané informace předat i rodičům.

5. **Dokumentace a archivace** – postupy diagnostiky i získané poznatky dokumentujeme a archivujeme.

Co jsme zjistili a k čemu nám to bude?

Samotná diagnostika nikdy nesmí zůstat osamoceným činem. Diagnostika je prvním krokem, po ní by měly následovat další podpůrné kroky.

Rizika diagnostiky klimatu třídního kolektivu

- Diagnostika klimatu třídního kolektivu je vnímána jako nástroj, který sám o sobě poskytne řešení.
- Diagnostika klimatu třídního kolektivu je osamoceným činem bez další návazné práce ve třídě.
- Dětem není dostatečně vysvětlen důvod realizace diagnostiky ve třídě.
- Osoba, která diagnostiku provádí, není kompetentní k tomu, aby ji dokázala správně vyhodnotit a na základě výsledků hovořila k celé skupině.
- Výsledky diagnostiky jsou sděleny necitlivě, jmenovitě a veřejně a jsou použity jako represivní nástroj.
- Výsledky diagnostiky jsou volně distribuovány po škole.
- Diagnostika třídního kolektivu je zadávána a vyhodnocována anonymně.